

ALLEN HENRIK TANÁR LÁTOGATÁSA ERDÉLYBEN.

A mi kedves vendégünk, ki a mult évi főtanácsunkon jelen volt, erdélyi utazását közölte a „Christian Register“ czimű heti lapban s azután különnyomatban is megjelent. Az 1881-ik évi utolsó füzetünkben tett ígérletünk alapján, Allen tanár úrnak leírását kivonatban megismertetjük t. olvasóinkkal. Önként értetődik, hogy az amerikai közönséget érdeklő észrevételeit mellőzzük. Érdekes leírását négy fejezetre osztotta. u. m. Hogyan történt az, hogy én Erdélybe mentem. Látogatás Kolozsvárt. A kolozsvári unitár. Con-sistorium. Mit csinálnak a mi barátaink?

I. Hogyan történt az, hogy Erdélybe mentem.

Előre kell bocsátanom — így kezdi leírását Allen úr — hogy a „Brit és Külföldi Unitárius Társulat“ ezelőtt több évvel azt az üdvös és bölcs intézkedést tette, hogy a Manchester New College-ban, Londonban, egy magyar alapítványt létesített, a melynek segítségével már számos erdélyi unitárius ifju részesült angol nevelésben s kitünő kezelői az angol nyelvnek. Ezeknek egyike Kovács János, a kolozsvári unitárius főtanoda igazgatója, kivel a Manchester New College vizsgálataim találkoztam júniusban. Kovács tanár, ki mint a magyar unitáriusok képviselője jött Londonba az évi gyűlésre, különösen a budapesti új ekklezsia érdekében — mintegy 35 éves, komoly, szelid és folyékony beszédű ifju ember s igazi loyális ragaszkodást tanúsít angolhoni barátjai s amerikai hitrokoni iránt. Azok, a kik emlékeznek a mi kedves barátunkra, Mr. Heywoodra, Lousvilleből, hogy milyen volt ezelőtt 30 évvel vagy képzelhetik őt abban a korban: érteni rögzák azt a benyomást, melyet Kovács tanár reám gyakorolt. Mindjárt meleg érdekeltséget keltett bennem saját maga és ügyök iránt. Hathatósan igyekezett reábirni, hogy az augustus 28-án tartandó E. Főtanácsra menjek el. Ez ohajtás teljesítését elősegítette az is, hogy a Brit és Külföldi s az Amerikai Unitár. Társulatok megbíztak, hogy képviseljem az említett gyűlésen. Végül Steinthal barátomnak ama nyilatkozata is: „hogy neki egy hasonló küldetése alkalmával 11,000 szüz leány rózsákkal hintette bé az utját“ — a mi nem is igen erős költői nagyítás a szives fogadtatás jelzésére — kétségkívül a már felébresztett vágyat fokozta bennem. Ily körülmények s kedves unszólások

között könnyen engedve a reábeszélésnek, a midőn Genfbe megérkeztem, utamat keletfelé irányoztam. Az idő rövidege miatt Zürichben s Constance-ban — a reformatio e nevezetes helyein sem állhattam meg — hanem egyenesen Münchenbe mentem, a honnan egy napi időzésem után a szép fekvésű Salzburgon keresztül Linzbe s onnan a hatalmas és gyors Duna folyón aug. 26-án estve Magyarhonnak gyönyörű és modern fővárosába érkeztem. Különös elragadó látvány volt, a mint a szép csillagos estvén Budapesthez közeleedtünk. (Leírja a Dunán a kilátást, a hajón látott utasok öltözetét stb.) A mint a hajóból kiszálltam, magános merengésből egy kellemes meglepetés ébresztett fel; ugyanis a sokaság közül egy barátságos hang kiáltotta nevemet s egy körülbelől velem egy idős, nyájas arczu és szürke szakállu férfi karon fogott s oly szívélyesen szorongatta kezemet, mintha én az ő „régen elvesztett testvére“ lettem volna. Az én kedves Kovács barátom oly élethiven leírt, hogy mindjárt megismert, mintha már sok év óta lettünk volna ismeretségben. Ez az új barát Jakab Elek volt, ki jeles historikus és a magyar akad. tagja. Mint lelkes hazafi résztvett a 49-iki forradalomban. Azonnal felvezetett a „Hungaria“ szállodának egyik termébe, honnan nagyszerű kilátás volt a felséges Dunára s Budavárába. Mikor a terem közepén voltunk a magyar unitáriusok nevében egy üdvözlő beszédet tartott hozzám németül, a mely engem nagyon meghatott. Én latinul válaszoltam, mert a magyarok jól értik a latin nyelvet, s különösen el volt érzékenyülve, a midőn felemlítettem azt a mély érdekeltséget, melyet az „Egyesült Államok“ polgárai ezelőtt 30 évvel tanusítottak Magyarország iránt. Ezután a híres magyar vendégszeretetet cigány-zene mellett tényleg is megismertem. Vacsora után azzal búcsuzott el, hogy reggel $\frac{1}{2}$ óra-kor ismét eljő. Ugy is volt. Az én kedves kalauzom, Budán hagyva alvó családját, mintegy 2 ang. mértföldnyire Pesttől, a mondott időben barátságosan kopogtatott ajtómon s egy gazdag reggeli elköltése után, kocsiba ültetett, hogy a város csodáit, míg a vonat indul, megtekintsük. A vendéglőben mindent kifizetett, sőt Kolozsvárig jegyet váltott. Hiába volt minden ellenvetésem. Leczkét kellett vennem a magyar vendégszeretetről. Természetes, én azt csak úgy fogadhattam el, mint meg-tiszteltetését azok iránt, a kik engemet küldöttek, s mintegy tiszteletteljes viszonzásul amaz ügy iránt, melynek érdekében jöttem.

II. Látogatás Kolozsvárt.

Az utazás Budapesttől Kolozsvárig nem sokkal hosszabb, mint Bostontól Albany-ig; de a személyvonat lassúsága miatt mégis 14 órát tart. Az én szíves barátom olyan kocsiba helyezett el, a hol neki ismerősei voltak s így csakhamar meg-

kezdődött a társalgás. Különösen egy kolozsvári hölgygyel, ki Sweiczban volt nevelőben, francziául beszélgethettem. Némelykor a németre mentünk át, a melyet művelt osztályuak mind beszélnek, de a törvényes s általában használt nyelv a magyar. Ez tisztán keleti eredetű, s a mint a nyelvészek állítják, a török nyelvhez hasonlít. Nagyon zengzetes, folyékony és tiszta hangzásu, úgy hogy az ember azt hinné, hogy könnyen kivethet vagy egy szót, de három nap alatt minden figyelmes hallgatásom mellett se tudtam egyet se megtartani abból a sok beszédből, mely szüntelen fülembé hangzott.

A nagy magyar lapályt egyhangunak lehet mondani, de én minden mértföldjét érdekesnek találtam: s nem fáradtam ki a gazdag föld szemlélésében s a mi nyugoti lapályainkkal (Illinois és Jowa államok) való összehasonlitgatásban. Az a mély, gazdag és sötét-barna talaj mintegy hívogatott szántani vagy ásni; a nagy széna boglyák, a sűrű kalongyák s a szép törökbuza, megint a mi nyugoti államainkra emlékeztettek. Azt jegyeztem meg, hogy a buzakalászok s törökbuza csók nem voltak úgy kifejlődve, mint nálunk szokott. E termékeny ország előtt szép és reményteljes jövő áll s kétségkívül valósulni is fog, mint a mi nyugoti államainkban. Meglepett az, hogy a föld mindenütt oly gondosan van mívelve: jóllehet alig láttam egy-egy falut a messze távolban. Érdekes látványt nyújt az idegenek a földművesek öltözete, melyet ázsiai divatnak tartok. Szintén feltűnők a cigány hurubák, a mik nyomorult menhelyet nyújthatnak az illetőknek.

Mintegy 180 angol mértföldnyire Budapeستól a látvány hirtelen megváltozik s az útas oly meredek hegyek között találja magát, mint Salzburgnál. Ez már a tulajdonképeni Erdély, mely kétszerte nagyobb mint Massachusetts. Az a festői rész, melyet láttam, déli Michigant juttatta eszembe. Az erdélyi felföld vagy Székelyföld, melyet úgy irnak le mint egyikét a legszebb hegyes tartományoknak, távolabb van keleten. Ugy estve 10-kor érkeztünk meg s a mint reméltem, Kovács barátom az indóháznál volt, s vele voltak Péterfi Dénes helyb. lelkész, Boros György tanár s még egynehányan. Azt hiszem a többi utasok csodálkozhattak, a midőn minket egy kis körben levett kalappal láttak, míg Kovács barátom üdvözölt engem. A legelső teendőnk a volt, hogy az egyik vendéglőben vacsoráltunk s azután beszállásoltak Boros György fiatal tanárhoz, ki a legszivélyesebb gondozásban részesített. Örömmel emlitem fel, hogy a „Richmond Anna“ által alapított tanári széklet jelenleg e szép készültségű ifju tanár foglalja el, s szorgalmasan igyekszik, hogy a modern theologiai ismeretekben ne maradjon hátra. Fizetése, valamint a többi tanároknak is nagyon csekély. Minthogy a 18-ik évszázban egyházi javaiktól megfosztattak, saját erejükön állítottak új nevelő intézeteket, és egyesek kegyes adományai s önkéntes adakozásból tartják

fenn azokat: ezért még igen mérsékelt fizetést adhatnak. Természetesen háztartásaikat is jövedelmeik arányához képest egyszerűen és szerényen rendezik bé. A jövedelmük kevés: de szivők nagy.

III. A kolozsvári unitárius Consistorium.

Kolozsvár, szépfekvésü város, mintegy 30 ezer lakóssal, egyetemmel és számos nevelő intézettel. Van téli és nyári színháza, melyek közül az utóbbiban egy előadást én is megnéztem. Igen jó színészeik vannak. A „Nihilisták“ czimü darabot adták, melynek a tartalmát magyarázat után én is megértettem. Egy ilyen darabnak az előadását, azt hiszem, aligha megengedték volna ezelőtt husz évvel.

Az unitárius főtanoda s templom egyik főutczában csaknem egymás mellett vannak. A consistorialis ülés vasárnap 8 órakor vette kezdetét a főtanoda helyiségében levő földszinti teremben, mely diszitve van jeleseik s külföldi hitrokonaik arczképeivel. Nem értem, hogy miért van egyházuk a püspöki szervezetre alapítva. A püspöki hivatal a legmagasabb az egyházban s a püspök az elnöke a consistorialis üléseknek az egyházi részről. A jelenlegi püspök Ferencz József, ki körülbelül 45 éves, kissé szikár és magas, szemebetünő értelmes ábrázattal és finom modorral; a leghiresebb szónok az egyházában s méltán megérdemli a köztiszteletet és szeretetet, melyben részesül. Engemet a püspök balján levő nevezetes székbe ültettek, mely az első unitárius püspök Dávid Ferenczé volt, ki hiteért, mint martyr, fogságban halt meg 1579-ben. Azért tartottam ezt szükségesnek megemlíteni, hogy lássák, minő tisztelettel viseltetnek azon testület iránt, melyet képviseltem.

A consistorok, (a különböző körök egyházi és világi képviselői) ötvenen felül lehetnek; ezek alkották a szorosan hivatalos és képviselő testületet. E nemes gyülekezet szemlélete, mély benyomást tett reám. Erőtelmes, solid és vitéz faj, többnyire sűrű szakállal; ugyanaz a faj, mely 1000 évig védelmezte Nyugot Európát a tatár és török betörések ellen; ugyan az a faj, melyből a legderekbabb Kossuth-huszárok kerültek ki 1849-ben. A gyülekezet mindenik tagja a legnagyobb komolysággal és odaadó figyelemmel kísérte a tárgyalások folyamát. A püspöki megnyitóban többször volt hivatkozás Angliára és Amerikára s midőn az én nevemet említette a szokásos zajos „éljen“ hangzott fel. Miután Kovács tanár angolul elmondta a püspök beszédét, én nagyon megilletődve s mélyen érezve azt a megtiszteltetést, kiváltságot, hogy egy ily testületet lehetek szerencsés üdvözölni, az alább közlött latin beszédet *) tartot-

*) A füzetben közölte latin nyelven; magyarul lásd Ker. Magv. VI. köt. 305. l. Szerk.

tam, a melyet, mint értesültem, nehézség nélkül megértettek, s egy második „éljen“-nel fogadtak. Alig szükség emlitenem, hogy mily melegen s elismeréssel fogadták az Amerikából jövő testvéries üdvözlét. Az ők hitöket, melyet 300 év lefolyása alatt oly kitartó buzgalommal ama távoli hegyek között a világtól mintegy elfeledve megőriztek, nagy mérvben erősíti a mi támogatásunk s bátorításunk. Valamint előttünk ismeretlenek voltak, úgy nekik is úgy tűnik fel Amerika, mint a képzelet országa. Mr. Brace látogatása óta, ki 1850-ben járt Erdélyben, csakis egy amerikai, Morison Róbert, tudósítása után hallottam róluk. Morison kedves emléket hagyott maga után s szüntelen emlegették. Kétségkívül ő volt az uttörő a közelebbi megismerkedésre; s ő megelőzte az én formális és hivatalos látogatásomat. Gyakran emlegették Hale barátunkat is, ki a budapesti hitrokokok között hagyott feledhetetlen emléket. (Ezután leírja az istenitisztelek menetét s templom belsejét; az éneklést egyhangunak tartja, s azt mondja, olyat még sehelse hallott, s úgy véli, hogy keleti eredetű.)

Az ünnepély szónokát — így folytatja — bámultam folyékony, erőteljes és lelkesült előadásáért, ámbár egy szót sem értettem belőle. Megható volt az, a mint mondták nekem, mikor a szónok könnyörgésébe felemlítette, hogy: a r o k o n s z e n v s z ó z a t a, m i n t f e h é r g a l a m b j ö t t h o z z o k a t e n g e r e n t u l r ó l. Templomozás után az ülés újból folytatódott 2 óráig, a mikor kezdetét vette a nagyszerű püspöki ebéd. Nem tudom, hogy felemlítsem-e önöknek a finom zamatu magyar borokat, melyekre méltán lehetnek büszkék, vagy a poharak kocczantását minden toaszt után. Ezek a magyarok mindnyájan ékesen szólók és született szónokok. Egyik a másik után áll fel minden elfogultság nélkül, s folyékonyan, erőteljesen és hévvel beszél, a nélkül, hogy zavarba jőne vagy gondolkozni kezdjen egy szó felett. S ez így tartott két egész óráig. Nagyon sokan emlegették az angolokat, amerikaikat s különösen az én missiomat. Az én személyemre angolul és latinul történt a köszöntés, mire én angolul feleltem, s mikor magyarul tolmácsolva lett, lelkes éljenzéssel fogadták. Legáltalább én olyanokat mondtam, a miket mélyen éreztem s a miiket a szívem sugallott, hogy mondjak.

Utolsó jelenete az én rövid, de rendkívül érdekes látogatásomnak az indóháznál záródott bé egy búcsuvacsorával, a hová a szívélyes püspökön kívül többen kijöttek. A mint az indulásra a jel megadatott, újból felhangzott az éljen... S vajjon elfelejténém-e valaha az oly gyakran ismételt kedves magyar kivánságot: „Az Isten áldja meg, s vezérelje haza szerencsésen, kedves családjához!... Másnap reggel Budapesten az én szíves barátom Jakab Elek várakozott reám, s délelőtt Budapest nevezetességeit (Muzeum, Akadémia, Könyvtár stb.) néztük meg. Ha szavaim eljutnának innen hozzá, e perczen

is szeretném neki köszönetet mondani. Mert jóllehet, kevés időt szentelhettem a sok nevezetesség megszemlélésére, mégis élénken emlékezem vissza ama különös dáciai régiségekre, ama ritka ásványgyűjteményekre s a nemzeti képtár remek festvényeire. Szintén kedvesen gondolok vissza arra, hogy mily büszke volt a mi kísérőnk az akadémia épületében, a midőn megtudta, hogy ő egy amerikai küldöttnek mutogat holmikat. A „My lord“ angol szókat úgy látszik tudta, s mindegyre mondta: erre „My lord“; kérem tekintse meg csak azt a képet „My lord“.

IV. Mit csinálnak a mi barátaink?

Ha visszatekintek azokra a miket eddig elmondtam, úgy tetszik nekem, hogy nagy igazságtalanságot követnék el a mi barátaink- s hitrokainkkal szemben, ha határozottabb ismeretet nem nyújtanék ama tevékenységről, melyet kifejtének, s a melyért méltán igényelhetik a mi tiszteletünket.

Magyarország, melynek Erdély most egy kiegészítő részét teszi, alkotmányos királyság s a jelenlegi uralkodója Ferencz József szintén alkotmányos érzelmű király, a miért a magyarok szeretik s népszerűnek tartják. Magyarországnak a területe épen akkora, mint Uj-Anglia, Uj-York és Uj-Jersey együttvéve; de a népessége sokkal kisebb. A 16 millió lakoságnak fele magyar. A magyarok erőteljes nép; büszkék nemzetiségükre, szabadság szeretők s függetlenségre vágyók; nyelvökhez, mely őket egy nemzetté fűzi s Európa többi népeitől teljesen elválasztja, erősen és nagy szeretettel ragaszkodnak. Nemzeti irodalmuk szépen ki van fejlődve s gazdag könyvekben, tudományos folyóiratokban, szépirodalmi s napi lapokban. A magyar faj tehát az, a mely minket közelebből érdekel, s a magyar nyelv a közvetítő, melyen a mi hitrokaink munkájokat és missiojukat végzik. Magyarország népességének másik fele különböző vegyes fajokból áll, a kik nem vegyülnek s olvadnak úgy össze a magyarokkal, mint a hogy egygyé lettek Amerikába a különböző nemzetiségek, ellenkezőleg megtartják nyelvöket, szokásaikat s még mint ellenségek állanak szemben, mint megtörtént 1848—49-ben.

Azután megemlíti a szlávokat, oláhokat, szászokat és németeket s leírja egyes tulajdonságaikat. A székelyeknek is leírja származásukat s őket magyar *Y a n k e e k n e k* nevezi s azt mondja: „Ez az a szívós, vitéz és életrevaló faj, melyről legtöbbször eddig beszéltem s a kik magukat a magyar faj valódi magvának tartják.“

Ezután megemlíti, hogy a reformatio mikép terjedt el Magyarországon s mikor kezdték az unitárius elveket hirdetni; miképpen enyésztek el az unitárius ekkleziák a tulajdonképpeni Magyarországon; de minden elnyomatás daczára

igy folytatja — Erdély keleti bércei közt az említettem derék székely nép szilárdan megmaradt az unitárius elvek mellett. Jelenleg 60 ezren vannak s épen oly hivek hitökhöz s oly erősen ragaszkodnak egyházi szervezetükhez mint valaha. Szerény jövedelmökből takarékosan intézik ügyeiket s nemes elhatározással haladnak öseik nyomdokain, nem tekintve arra, ha vajjon számuk százakra vagy milliókra megyen-e?! Öket épen úgy tekintetjük, mint az amerikai puritánokat, s a milyen missiót teljesítünk mi Uj-Angliában a szabadelvű kereszténység érdekében: ugyanazt teljesítik a mi hitrokonink Magyarországon. A népnevelésre s iskoláikra erejükhez képest nagy gondot fordítanak. Náluk nincs vallási türelmetlenség, mit bizonyít az, hogy iskoláikban a tanulók számának felerészét más vallásfelekezetűek teszik. Az erdélyi unitáriusok egyháza az a főforrás, melyből a szabadelvű kereszténység tiszta vize szétárad délkeleti Európában. És ezt a missiót függetlenül folytatják, valamint folytatták 300 éven át teljesen magokra hagyatva minden külföldi rokonszenv és segély nélkül. Ha néha a mi segélyünkhez folyamodnak, az nem a tolakodás vagy az önerejükben való nem bizás jelének tekintendő: hanem a mi gazdagságunknak s kedvező körülményeinknek. Ha elveinkért, hitnézeteinkért áldozni akarunk: kedvesebb s hasznosabb dolgot nem cselekedhetünk, mintha öket nemes munkájukban támogatjuk. És én ezt tiszta és erős meggyőződésből mondom; mert jóllehet az én időzésem köztök nem terjed annyi napra, mint a Morisoné hetekre, s ö ezer meg ezer olyan körülményt ismer családi és egyházi életüket illetőleg, a mikről én semmitse tudok, de azok a miket láttam s tapasztaltam a központban létem alatt: teljesen meggyőztek engem arról, hogy az ök gondolkozásmódjuk határvonalai a miénkkel párhuzamban haladnak. Ugyanazok a kérdések, töprengések, kötelelességek és remények foglalkoztatják öket, a melyek itt minket. Jelesebb ifjaiknak Angliában való neveltetése, kik az angol nyelv segítségével a modern eszmék megismertetését nagyban elősegítik, sokat teszen e tekintetben. Eltekintve mindentől az általános eredmény ugyanaz t. i. a testvériség érzete, a rokonszenv ugyanazonossága, egyesülés ugyanazon munkásságban és reményben: ezek azok, melyeknek a mi magyar hitrokonaink ügyét nagyon kedvessé kelte tenniök közöttünk.

K.